

ЯКОВЕНКО Роман Валерійович
кандидат економічних наук,
БУРЯК Вікторія Олександрівна
студентка 3-го курсу ФОФ
стац., гр. ФК-08-1

ПРОБЛЕМИ СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ ГАРАНТУВАННЯ ДЕПОЗИТІВ В УКРАЇНІ

У статті досліджується специфіка становлення дієвої системи гарантування депозитів в Україні, визначаються основні проблеми у даній сфері та розробляються шляхи їх подолання

Постановка проблеми та її актуальність. Державне гарантування банківських вкладів поширене в багатьох країнах. Гарантування депозитів є одним із ключових інструментів забезпечення стабільності банківської системи і захисту вкладників від значних втрат унаслідок банкрутств банків. До таких механізмів належить і система страхування банківських вкладів (депозитів).

Близько 75 років у світі та понад 10 років в Україні діє система страхування депозитів. Захист інтересів вкладників, передусім фізичних осіб, є одним із найважливіших пріоритетів держави. Важливу роль відіграє соціальний аспект гарантування вкладів, тому в країнах із розвиненими ринковими відносинами розробляються механізми, що захищають вкладників від інвестиційного ризику.

В Україні функції страхування банківських вкладів здійснює Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, проте існує ряд нагальних проблем у його діяльності, пошук шляхів вирішення яких і зумовлює актуальність нашого дослідження.

Отже, актуальність цієї роботи обумовлюється необхідністю вивчення тенденцій розвитку системи гарантування депозитів в Україні, аналізу проблем, що існують у цій сфері та визначення шляхів їх подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблематики діяльності Фонду гарантування вкладів фізичних осіб в Україні досліджувало багато вітчизняних вчених, зокрема Н. Балдич, Т. Мазур, В. Огієнко, А. Турбанов, І. Шамова та інші.

Дослідження діяльності Фонду гарантування вкладів фізичних осіб в Україні – об'єкт інтересу багатьох дослідників, що зайвий раз підтверджує актуальність даної наукової проблеми.

Мета статті полягає у аналізі проблем становлення дієвої системи гарантування банківських вкладів в Україні та розробці шляхів їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (далі Фонд) – це державна організація, яка покликана захищати права та інтереси вкладників, створена Указом Президента України № 996/98 від 10 вересня 1998 року [2].

Діяльність Фонду направлена на мінімізацію ризиків неповернення вкладів при споживанні депозитних послуг банків. Фонд захищає інтереси вкладників фізичних осіб у разі неплатоспроможності чи банкрутства банку шляхом виплати відшкодувань за рахунок коштів фонду.

Фонд створений і функціонує як державна, економічно самостійна, спеціалізована організація, яка не має на меті отримання прибутку. Він має самостійний баланс, розрахунковий та інші рахунки в Національному банку, печатку зі своїм найменуванням, веде облік і звітність відповідно до чинного законодавства.

Якщо розглянути співвідношення завдань системи страхування банківських вкладів в Україні та функцій Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, то можна побачити певну невідповідність.

Відповідно до п. 4 Положення „Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб”, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України та Національного банку України від 30.08.2002 р. № 1301/268, основними завданнями Фонду є:

- забезпечення захисту прав фізичних осіб – вкладників банків – учасників (тимчасових учасників) Фонду шляхом відшкодування за його рахунок коштів вкладників, включаючи відсотки, у разі настання недоступності вкладів;
- здійснення організаційно-управлінських заходів з метою забезпечення виплати вкладникам сум відшкодування втрат;
- забезпечення надходження та акумуляції сум зборів з банків – учасників (тимчасових учасників) Фонду та інших коштів, призначених для здійснення відшкодування втрат;
- забезпечення цільового використання коштів, що знаходяться на рахунках Фонду [3].

З метою виконання покладених на нього завдань Фонд здійснює ряд функцій, які умовно можна об'єднати у чотири групи:

1. Фінансові:

- відшкодовує кожному вкладнику банку – учасника (тимчасового учасника) Фонду втрати у розмірі, визначеному відповідно до Закону;
- забезпечує використання власних коштів за їх цільовим призначенням;
- залучає в порядку, передбаченому Законом, кредити від Кабінету Міністрів України у грошовій формі або державними цінними паперами, НБУ, інших банків та іноземних кредиторів у грошовій формі;
- набуває право кредитора стосовно банку – учасника (тимчасового учасника) Фонду на всю суму, що підлягає відшкодуванню, з дня настання недоступності вкладів.

2. Організаційні:

- встановлює для банків – учасників (тимчасових учасників) Фонду у визначеному ним порядку обов'язкові стандарти – вимоги щодо їх членства у Фонді;

- визначає обов'язкові форми звітності для банків – учасників (тимчасових учасників) Фонду;

- забезпечує виконання вимог законодавства про збереження банківської таємниці щодо інформації, одержаної від НБУ, банку – учасника (тимчасового учасника) Фонду та ліквідатора банку – учасника (тимчасового учасника) Фонду.

3. Контрольні:

- проводить перевірку правильності розрахунків та контролює своєчасність і повноту перерахування зборів банками – учасниками (тимчасовими учасниками) Фонду;

- проводить перевірку діяльності банків – учасників (тимчасових учасників) Фонду, в тому числі із залученням з цією метою незалежних експертів за рахунок його коштів;

- бере участь у перевітках, які проводяться НБУ, з питань, що належать до компетенції Фонду;

- порушує перед НБУ питання про застосування до банків – учасників Фонду заходів впливу у разі порушення ними норм Закону.

4. Інформаційні:

- одержує від НБУ інформацію, необхідну для виконання Фондом передбачених законодавством функцій;

- публікує в офіційних засобах масової інформації:

- а) двічі на рік (за станом на 1 січня і 1 липня) звіт про свою діяльність, реєстр банків – учасників (тимчасових учасників) Фонду протягом одного місяця після зазначених термінів;

- б) інформацію про зміни в реєстрі банків – учасників Фонду протягом 14 календарних днів після внесення змін до реєстру;

- в) відповідно до законодавства річний звіт, достовірність даних якого повинна бути підтверджена незалежною аудиторською фірмою;

- подає річний звіт разом з аудиторським висновком Кабінетові Міністрів України і НБУ до 1 липня року, що настає за звітним [6, с. 25–26].

Отже, функції, виконання яких покладено на Фонд, не можуть повною мірою забезпечити належне здійснення поставлених перед ним завдань. Зокрема, контрольні функції Фонду обмежуються виключно перевіркою розрахунків та контролем повноти і вчасності перерахування зборів кожним банком – учасником Фонду та перевіркою банків – учасників Фонду в межах забезпечення виконання покладених Законом на Фонд повноважень (фактично це той самий контроль за вчасним та повним перерахуванням коштів Фонду, достовірністю та вчасністю подання звітності).

Становлення системи гарантування банківських вкладів у світі своїм корінням сягає у глибину століть (табл. 1).

Таблиця 1

Становлення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб

1961 рік	Створення першої системи гарантування вкладів у Норвегії.
1967 рік	Запровадження системи гарантування вкладів у Канаді.
80-ті роки XX ст.	Поява інститутів гарантування вкладів в Японії, Німеччині, Іспанії, Нідерландах.
90-ті роки XX ст.	Поява інститутів гарантування вкладів у Франції, Великобританії, Швейцарії, Австрії.
1993–1995 роки	Запровадження системи гарантування вкладів у перших постсоціалістичних країнах – Угорщині та Болгарії.
1999 рік	Держдума Російської федерації прийняла Закон „Про державне гарантування вкладів населення в банках Російської Федерації”.
Україна	
10.09.1998	Указ Президента України № 996/98 „Про заходи щодо захисту прав фізичних осіб – вкладників комерційних банків України”.
21.01.1999	Положення Кабінету Міністрів України і Національного банку України №70 „Питання Фонду гарантування вкладів фізичних осіб”.
20.09.2001	Закон України № 2740-III „Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб”.

Страховання банківських вкладів започатковано створенням у 1934 р. у США Федеральної корпорації зі страхування банківських вкладів із метою захисту дрібних інвесторів. Сьогодні Федеральна корпорація США зі страхування банківських вкладів є прикладом високоефективної моделі страхування депозитів, що стала основою відповідних систем багатьох країн.

Станом на 2006 р. обов'язкові системи страхування депозитів створено у більш як 70 країнах світу, передусім європейських, у тому числі країнах СНД та Балтії [7, с. 18]. І навіть там, де вони ще не запроваджені, провадиться активна робота з їх моделювання та запуску в роботу (Киргизія, Гонконг, Сінгапур, Малайзія та ін.).

Серед великого розмаїття форм страхування вкладів у світі можна виділити дві основні – американську та німецьку [8, с. 101]. Зважаючи на критерій, який покладений в її основу – власність на кошти страхових фондів (в американській – це державна, наприклад США, Великобританія, Японія; у німецькій – власність банків-співучасників, наприклад Німеччина, Нідерланди, Австрія, Швейцарія, Франція) така класифікація є основною. Проте, як і будь-яка класифікація, вона не є абсолютною, про що свідчить існування у світі системи змішаного типу.

Фінансова участь держави у страхуванні вкладів може мати такі форми [8, с. 102-103]:

– надання страховому фонду всього або частини первісного капіталу для запуску системи (Японія, Індія);

– регулярні внески до страхового фонду (Іспанія, Індія, Аргентина);

– держава забезпечує резервні кошти для підкріплення фонду (США).

Міжнародний досвід свідчить: залежно від функцій, які виконують організації страхування банківських вкладів, системи страхування вкладів можна віднести до однієї з категорій – „грошовий кошик”, „мінімізатор ризику” та „середнє”.

„Грошовий кошик” передбачає обмеження функцій страховика банківських вкладів виключно управлінням фондом страхування банківських вкладів та виплатою відшкодування у випадку неплатоспроможності банку.

„Мінімізатор ризику” включає виконання функцій управління фондом страхування банківських вкладів та виплати відшкодування у випадку неплатоспроможності банку, фінансового моніторингу, здійснення контролю страхових ризиків та управління проблемними фінансовими інститутами.

„Середнє” передбачає певний симбіоз „грошового кошику” та „мінімізатора ризику”. Страховик банківських вкладів, віднесений до цієї категорії, наділений окремими функціями кожної з двох інших категорій, тобто це „грошовий кошик” з функціями контролю.

Досліджуючи функції Фонду, бачимо, що за обсягом функцій, закріплених у Законі та Положенні про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, затверджене постановою Кабінету Міністрів України та Національного банку України від 30.08.2002 р. № 1301/268, його можна віднести до категорії „середнє”: він наділений усіма функціями „грошового кошика” (веде реєстр банків – учасників (тимчасових учасників) Фонду; забезпечує надходження та акумуляцію сум зборів з банків – учасників (тимчасових учасників) Фонду та інших коштів, призначених для здійснення відшкодування втрат; здійснює організаційно-управлінські заходи з метою забезпечення виплати вкладникам сум відшкодування втрат; забезпечує цільове використання коштів, що знаходяться на рахунках Фонду), а також виконує окремі функції, віднесені до категорії „мінімізатор ризику” (перевірка банків з питань своєчасності і правильності сплати зборів, перевірка повноти інформування банками вкладників про систему гарантування вкладів, порушення перед НБУ питання про застосування санкцій до порушників Закону та безпосереднє застосування Фондом санкцій у випадках, передбачених Законом тощо).

Проте повноваження „мінімізатора ризику” є здебільшого формальними і не мають характеру основних. Вони швидше додаткові, допоміжні, такі, що спрямовані на забезпечення належного виконання повноважень, віднесених до категорії „грошовий кошик” [5, с. 95].

У зв’язку з активним рухом України до європейської інтеграції корисним стало б вивчення досвіду функціонування системи гарантування депозитів у рамках європейського співтовариства.

У країнах Європейського Союзу проблемі захисту вкладів приділяється набагато більше уваги, ніж в інших країнах Європи. Як відомо,

на теренах ЄС вирішенням проблеми створенням єдиної дієвої та ефективної системи захисту депозитів почали займатися ще з середини 70-х років XX ст. Комісія європейських співтовариств ухвалила Директиву від 17.12.1977 р., якою поставила перед країнами-учасниками завдання створити однакові та формальні системи страхування депозитів.

Згодом вимоги до системи гарантування вкладів уточнювалися в Директивах від 22.12.1986 р., від 14.04.1992 р. та від 30.05.1994 р.

Так, Директивою Європейського парламенту і Ради щодо схем гарантування депозитів від 30.05.1994 р. № 94/19 визначені такі умови:

- кожна країна – член Європейського Союзу на своїй території запроваджує та офіційно визнає одну або більше схем гарантування депозитів;

- у програмі гарантування захисту депозитів обов'язковою є участь усіх кредитних інституцій;

- програма гарантування захисту депозитів вступає в дію, коли депозити стають недоступними.

Таким чином, аналіз міжнародного досвіду свідчить, що в основу побудови систем страхування депозитів повинні бути покладені такі основоположні принципи:

- система страхування депозитів має організовуватися на основі поєднання організаційної та фінансової співучасті як недержавних, так і державних структур;

- система страхування депозитів має носити інституційний характер, тобто вона має базуватися на створенні самостійного міжбанківського страхового фонду, керованого як товариство взаємного страхування зобов'язань банків перед вкладниками;

- участь у системі страхування депозитів мають брати всі банки та фінансові установи, що приймають депозити;

- фонд страхування депозитів має формуватися на страховій основі, що передбачає вирівнювання ризиків окремих банків тощо.

До 1995 р. страхування вкладів в Україні здійснювалось в обмеженому обсязі – відповідно до Закону України „Про банки і банківську діяльність” від 20.03.1991 р. № 873-ХІІ держава гарантувала захист вкладів лише в Ощадному банку України, а також передбачалося, що банками для забезпечення надійності вкладів створюється міжбанківський фонд страхування депозитів. Порядок створення такого фонду мав встановлюватися Національним банком України.

З 1995 р. Національним банком України проводилася активна робота у напрямі формування системи страхування вкладів, наслідком якої стало прийняття та введення в дію з 1 липня 1997 р. тимчасового порядку формування комерційними банками фонду страхування вкладів фізичних осіб за рахунок придбання ними державних цінних паперів та передачі їх на зберігання НБУ. Запропонована на той момент система була не досить вдалою, а тому постійно модернізувалася, наслідком чого стало прийняття

Закону України „Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб” від 20.09.2001 р. № 2740-III (далі – Закон) [1].

Відповідно до Закону, Фонд є державною спеціалізованою економічною самостійною установою, яка не має на меті одержання прибутку та виконує функції державного управління у сфері гарантування вкладів фізичних осіб.

Важливим питанням при побудові схем гарантування депозитів є встановлення максимальної суми, яка підлягає відшкодуванню у разі втрати вкладів. Відповідно до існуючих у світовій практиці принципів ця сума має бути такою, щоб відшкодувати втрати переважної більшості власників депозитів. Крім того, потрібно брати до уваги, що низька сума відшкодування стимулює більш активний моніторинг вкладниками банків і спонукає їх до вибору фінансово стійкіших банків, тоді як надто висока сума нівелює будь-які стимули дотримуватись вкладниками такої ринкової дисципліни. За рекомендаціями Міжнародного Валютного Фонду, максимальний розмір відшкодування має встановлюватись на рівні одно- або двократного розміру ВВП на душу населення [4, с. 58]; середнє ж значення у світі – 3.

В Україні до підвищення в жовтні 2008 р. максимальної суми гарантування вкладів (50 тис. грн.) її відношення до ВВП на душу населення становило 2,4 раза, після підвищення (150 тис. грн.) це відношення зросло до 7,3 раза, тобто більше ніж удвічі перевищує середньосвітовий рівень. Однак з огляду на динаміку залишків за депозитними вкладами фізичних осіб у третьому кварталі 2008 р. і в 2009 р. можна зауважити, що навіть такий захід не забезпечив довіри населення до банківських установ. Крім того, за даними емпіричних досліджень, країни, в яких гарантована сума покриття депозитів більш ніж у 4 рази перевищує обсяг ВВП на душу населення, у 5 разів уразливіші до банківських криз порівняно з країнами, де гарантована сума повернення вкладів встановлена на рівні обсягу ВВП на душу населення.

Якою б не була максимальна сума гарантованих державою вкладів, важливо, щоб вона була забезпечена коштами відповідної інституції. Її фінансовий стан є одним із важливих сигналів для вкладників стосовно можливості відшкодування втрачених вкладів. При цьому в науковій літературі емпірично доведено, що зі збільшенням гарантованої суми відшкодувань депозитних вкладів надійність роботи такої інституції знижується. В Україні загальна сума коштів, акумульованих Фондом станом на 1 жовтня 2009 р., становила 4798 млн. грн., тоді як депозити фізичних осіб на цю ж дату – 190181 млн. грн. Таким чином, співвідношення суми коштів, що є у розпорядженні Фонду, становлять лише 2,5% від загальної суми депозитів фізичних осіб.

Проблеми з достатністю коштів Фонду для відшкодування втрачених вкладів можливо було б вирішити, запровадивши альтернативний механізм сплати регулярних зборів банками – учасниками на основі оцінки ризику їх діяльності. Такий механізм найбільш адекватно розподіляв би між учасниками Фонду можливе навантаження через здійснення окремими банками ризикованих операцій, що загрожують їх фінансовій стійкості. Саме

цей механізм запроваджений у деяких країнах – членах ЄС і нині активно обговорюється як можлива рекомендація всім країнам – членам ЄС.

В умовах відкритості національних фінансових ринків механізми гарантування можуть використовуватись як засіб у міждержавній конкуренції стосовно залучення банківських вкладів. Відмінності у максимальних гарантованих сумах вкладів та у процедурах повернення недоступних вкладів можуть викривляти умови конкуренції між банківськими установами різних країн. З огляду на це функціонування систем гарантування банківських вкладів зумовлює потребу у міждержавному регулюванні. Зокрема, у ЄС у 1994 р. була прийнята перша директива стосовно захисту депозитів, якою було встановлено мінімальний рівень покриття вкладів у країнах – членах – не менше 20 тис. євро.

Ще однією проблемою формування та витрачання коштів Фонду є відсутність до цього часу нормативного документа, який би регулював порядок складання кошторису, його структуру, методологічні підходи та критерії планування тих чи інших витрат, встановлював терміни подання і затвердження кошторису витрат. Саме це, за висновком Рахункової палати України, також частково призводить до неефективного витрачання коштів Фонду.

Можна перелічити ще багато недоліків української системи страхування вкладів, але вони зумовлені переважно тим, що законодавство, яким регулюється діяльність Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, є недосконалим та неповним, часто не містить дієвих механізмів реалізації, а тому потребує перегляду та внесення змін.

Проте слід визнати, що факт існування в Україні системи страхування банківських вкладів, форма якої в основному відповідає світовим критеріям, вже є чималим досягненням.

Висновки. Отже, схема гарантування вкладів в Україні є чималим досягненням, але, на жаль, вона має низку недоліків. На нашу думку, для забезпечення ефективності схеми гарантування вкладів максимальна сума покриття вкладу має бути встановлена на такому рівні, щоб, з одного боку, не стимулювати банки та вкладників до безвідповідальної поведінки та не допускати зростання обсягів депозитів у фінансово нестабільних банках. З іншого боку, вона має бути достатньою, щоб покрити втрати фінансово менш забезпечених та обізнаних вкладників, а також забезпечувати довіру вкладників до банківської системи і запобігати банківській паніці.

Мають бути встановлені однакові для всіх банківських установ вимоги щодо участі у Фонді гарантування вкладів фізичних осіб. Найбільш доцільним є перехід до ризик-орієнтованої системи нарахування регулярних внесків банків-учасників до Фонду. Схема гарантування вкладів може бути недієвою, якщо не буде забезпечено ефективних механізмів запобігання банкрутств банків.

Важливим напрямом удосконалення правового режиму Фонду має стати розширення кола його функцій у частині застосування санкцій до порушників законодавства у галузі гарантування вкладів.

Список використаної літератури

1. Закон України „Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб” від 20.09.2001 р. № 2740-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2740-14>.
2. Указ Президента України „Про заходи щодо зміцнення банківської системи України та підвищення її ролі у процесах економічних перетворень” від 14.07.2000 р. № 891/2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=891%2F2000>.
3. Положення „Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб” від 30 серпня 2002 р. № 1301/268 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2740-14>.
4. Балдич Н. Державне гарантування вкладів та проблеми асиметричності інформації в банківському секторі / Н. Балдич // Вісник національної академії державного управління при Президентові України. – 2009. – № 4. – С. 55–63.
5. Мазур Т. Діяльність фонду гарантування банківських вкладів : зарубіжний досвід і пропозиції для України / Т. Мазур // Підприємництво, господарство, право. – 2007. – № 2. – С. 95–98.
6. Мазур Т. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб : до питання розширення кола функцій / Т. Мазур // Підприємництво, господарство, право. – 2007. – № 8. – С. 24–27.
7. Турбанов А. В. Системы страхования депозитов : мировая практика и тенденции развития / А. В. Турбанов, Н. В. Евстратенко // Финансовое право. – 2004. – № 1. – С. 17–20.
8. Шамова І. В. Грошово-кредитні системи зарубіжних країн : навч. посіб. / І. В. Шамова. – К. : КНЕУ, 2001. – 195 с.